

11. Отчет о состоянии церковноприходских школ и школ грамоты Полтавской епархии за 1895-96 учебный год // Полтавские епархиальные ведомости. – 1897. – Часть офиц. – №3. – С. 48-55.
12. Отчет о состоянии церковных школ Полтавской епархии за 1915-16 учебный год // Полтавские епархиальные ведомости. – 1917. – Часть офиц. – № 11. – С. 849-859.
13. Перерва В.С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. / В.С. Перерва. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.
14. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.) / І.М. Петренко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2008. – 161 с.
15. Пясецкий И. Церковноприходская школа в селе Великом Кобелячке Кобеляцкого уезда : исторический очерк по поводу исполнившегося двадцатипятилетия со дня открытия школы / И. Пясецкий // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофиц. – 1901. – №9. – С. 421-432.
16. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г.В. Степаненко. – К., 2002. – 225 с.
17. Фунтикова С. Библиотеки церковноприходских школ: создание и деятельность / С. Фунтикова // Народное образование в России : ист. альманах. – М. : Народное образование, 2000. – С. 240-243.
18. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.127, оп.876, спр.666.

In article there is a speech about the basis and development of libraries at parish schools of the Poltava diocese at the end of XIX – the beginning of the XX century. On the basis of the complex analysis of sources and scientific researches creation, functioning, material security of school libraries is analyzed.

Key words: *Poltava diocese, school libraries, parish schools, library science, fund, completing.*

Отримано: 28.01.2015

УДК 930.25:27-72+026:27-72(477.43)«17/19»

Ю. І. Блажевич,
м. Хмельницький

ЦЕРКОВНІ АРХІВИ ТА ЦЕРКОВНІ БІБЛІОТЕКИ СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО ПОВІТУ (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)

В статті на основі архівних та документальних матеріалів, публікацій періодичних видань, наукових історичних досліджень висвітлено місце та роль церковних архівів і церковних бібліотек в духовно-релігійному житті і побуті мешканців Старокостянтинівського повіту в кінці ХVІІІ – на початку ХХ століття, їх наповнення та взаємодію із шкільними бібліотеками щодо релігійного виховання підростаючого покоління. Подано описи архівних матеріалів і перелік духовно-релігійної літератури, їх значення у духовному житті мешканців повіту.

Ключові слова: *Поділля, Старокостянтинівщина, церковні архіви, церковні бібліотеки, релігійна література, описи парафій і церков, обряди і традиції.*

У ХІХ ст. було закладено основи наукового знання щодо стародавньої історії України, заселення її регіонів, розвитку продуктивних сил, розвитку культурно-духовних процесів тощо. Становлення історичного і релігійного краєзнавства проходило в умовах інкорпорації краю до складу Російської імперії, поступової де-

полонізації його мешканців, примусової русифікації, нищення самотньої історії, культури мови, релігії українців, насильницького запровадження єдиних імперських, правил та стандартів. Однак багатий фактологічний матеріал, який десятиліттями і століттями накопичувався в церковних, монастирських, магнатських і приватних архівах, став неопінієним джерелом історичних знань для дослідників. На жаль, імперська і духовна цензура жорстко, а деколи й безцеремонно, перекривала свіжий струмінь щодо відтворення справжньої життєвої ситуації без прикрас, штучних перепон і прямої заборони. Проте й в таких вкрай несприятливих умовах прогресивні дослідники минувшини (священники і вихідці з їхніх родин, творча інтелігенція, освітяни), намагались донести до читачів дійсний перебіг подій, без перекручень і фальшування. Церковні архіви (парафіальні, монастирські, соборні, а також архіви і бібліотеки священнослужителів, низки духовних посадовців), що в більшості випадків зберігали матеріали XVII-XVIII ст., широко використовувались для описів парафій і церков, різних історичних та етнографічних довідок, повідомлень, наукових досліджень, журналістських публікацій тощо.

У цій статті ми торкнемося зазначеної теми лише на прикладах православних парафій, хоча без сумніву значний масив історичного матеріалу знаходився й в архівах і бібліотеках католиків, уніатів та представників інших конфесій.

Так, наприклад, у відомій всім краєзнавцям і релігієзнавцям праці М. Теодоровича «Волинь в описах міст, містечок і сіл в церковно-історичному, географічному, археологічному та ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії. – Т. IV. – Старокостянтинівський повіт» (1899) на основі матеріалів церковних архівів цього повіту, наданих священниками парафій, розкрито широку панораму історії населених пунктів, храмів, описано церковні архіви і церковні бібліотеки, відображено духовно-релігійне життя мешканців краю, обряди заручин, весіль, хрестин, похорон, інших народних звичаїв та традицій.

Значний матеріал щодо документальної бази, джерелознавчої класифікації з історії церкви, церковних архівів і бібліотек знаходимо у науковій розвідці відомого українського історика В. Ульяновського «Церковні архіви України: історія, проблеми реконструкції та джерелознавчої класифікації» [16, с.124-129], а також у таких працях, як «История Русской православной церкви в документах региональных архивов России: аннотированный справочник-указатель» (М., 1993 г.) тощо.

Якщо звернутись до історії, то Старокостянтинівський повіт після приєднання Правобережної України, зокрема й Поділля, до складу Російської імперії в кінці XVIII ст. входив до Брацлавсько-Подільської єпархії. Протягом 1795-1799 рр. декілька разів визначались кордони єпархії. Починаючи з 1795 р. до її складу входили Брацлавський, Базалійський, Бершадський, Вінницький, Вербовський, Гайсинський, Грудеський, Зінковецький, Кам'янецький, Кременецький, Летичівський, Літинський, Липовецький, Махнівський, Могилівський, Проскурівський, П'ятигорський, Сквирський, Старокостянтинівський, Тульчинський, Ушицький, Хмельницький, Ямпільський повіти. У 1797 р. до Київської губернії відійшли Махновський, П'ятигорський і Сквирський повіти, а Базалійський – до Волинської [1, с.27]. Натомість були включені Балтський і Ольгопільський повіти колишньої Вознесенської губернії. Однак і після цього проблема кордонів Подільської єпархії не була вирішена, оскільки її територія не співпадала з межами губернії. Це створювало значні незручності в цивільному і духовному адмініструванні щодо трьох повітів Волинської губернії (Дубенського, Кременецького і Старокостянтинівського), мешканці яких з питань духовних справ повинно було звертатись до Брацлавського архієрея, а з цивільних справ – до Волинського гу-

бернатора. Тому 31 липня 1799 р. був виданий царський указ про відокремлення від Брацлавської єпархії цих трьох повітів і передачу їх під управління Житомирського єпископа. Синодальним указом від 11 серпня 1799 р. архієпископа Іоанікію було запропоновано відповідно до царського указу визначити нові межі єпархії, яка дістала назву Подільської, а архієрей Іоанікій став називатись Подільським і Брацлавським. Однак остаточно територіальні межі єпархії були розв'язані аж 1815 року [1, с.28]. Як бачимо, Старокостянтинівський, як пізніше і Заславський повіти, ввійшли до складу Волинської єпархії. Однак в ХХ ст. вони територіально були віднесені до Кам'янець-Подільської області. Нині ці північно-східні райони є складовою частиною Хмельниччини, а Старокостянтинівщина входить до складу Хмельницької єпархії Української Православної Церкви, яку очолює митрополит Антоній (Фіалко).

В кінці ХІХ ст. у складі Старокостянтинівського повіту було 4 благочинних округи, в яких нараховувалось 135 церков, із них: 95 – парафіяльних, 32 – приписних, 8 – цвинтарних [2, с.897]. У першому благочинному окрузі одним з найбільш цікавих щодо досліджуваної проблеми був населений пункт Сковородки зі своєю Свято-Покровською церквою, церковнопарафіальною школою та майже трьохтисячним населенням. Водночас село було центром волості, куди входило декілька сіл і присілкв (присілкв – це поселення, де не було церков). Церковний архів Свято-Покровського храму складали метричні книги, що зберігалися з березня 1732 р., в яких велися записи щодо народження, хрестин, шлюбу, похорон мешканців села і прихожан із присілкв. У записах про хрещення і шлюб обов'язково вказувалися хрещені і весільні батьки, їх повні дані тощо. Із 1800 р. у церковному архіві зберігалися сповідальні і причащальні відомості, в яких священник записував відвідування парафіянами церкви в будні і святкові дні, їх сповідь і причастя. Окрім того, в архіві зберігалися списки парафій, а також прибутково-витратні книги з 1807 р., в яких зберігалися всі фінансово-господарські документи. В окремих папках були копії різноманітних вихідних інформацій і звітів, адже на священнослужителів і церковнослужителів покладалися обов'язки ведення листування, відправлення фінансових звітів, щомісячних інформацій і повідомлень на адресу духовних правлінь, статистичних комітетів, поліцейських чинів і повітових землемірів, військових органів, медичних установ, пожежних команд тощо.

За нашими підрахунками загалом духовенство у храмах виконувало близько 30 видів канцелярських повинностей, кожна з яких займала чимало часу [3, с.434-436]. Водночас священників і причетників залучали до перепису населення [4, арк.355-356], проведення щеплень проти віспи і кору [5, арк.2-44; 6, арк.2-4; 7, арк.2-21; 8, арк.3], протипожежних заходів у церквах [9, арк.2-20; 10, арк.1-6], ліквідації наслідків пожеж [11, арк.5-6]. Нерідко духовенство оформляло паспорти і різні свідоцтва, духовні заповіді на користь церков і монастирів [12, арк.2], свідоцтва особам православного віросповідання, які бажали вступити в міські товариства купців. Духовенству доводилося часто співпрацювати з військовими установами, освячувати рекрутів, займатись призовом дітей церковного кліру на військову службу. Нерідко парафіяльні священники виступали примирювачами ворогуючих сторін у селах, особливо у випадках дрібного хуліганства, п'яних бійок, сварок тощо. Селяни знали, що звернення до суду вимагало значних витрат, і тому священники, дяки чи церковні старости виконували функції «швидкої допомоги» і самостійно відновлювали громадський порядок [13, с.445-446].

Окрім цього, у церковному архіві зберігалися різні скарги, клопотання та прохання мирян, листування з місцевими поміщиками, папери щодо володіння церковною землею (ерекція), тобто дозволи від місцевих поміщиків Феодосія і

Каєтана Гіжицьких, копія «Проекту щодо забезпечення православного духовенства Покровської церкви с. Сквородки...», копія плану земельних ділянок для священника, дячка, паламаря і проскурниці, який був складений старокостянтинівським повітовим землеміром. Всього орної, сіножатної, берегової і під лісом землі було 52 десятини 1600 сажнів [2, с.214-215]. У церковному архіві також зберігалися відповідні документи щодо церковних будівель і господарських приміщень (амбарів, хлівів, стаень, льохів тощо) для священника і причту [2, с.215-216].

При Свято-Покровській церкві с. Сквородки була також непогана бібліотека, яка налічувала біля 140 книг богословського, церковно-історичного і проповідницького характеру, які, до речі, користувалися попитом у грамотних парафіян. Серед книг – Євангелія, Часослови, Псалтирі, Життя святих, Духовний регламент, Апостол, Службник, декілька стародруків тощо. У церковну бібліотеку виписувались періодичні видання «Церковні відомості», «Волинські єпархіальні відомості», «Почаївський листок», «Керівництво для сільських пастирів», «Пастирський співбесідник», «Вісник Червоного Хреста», «Волинь», «Нива», «Живописний опис», «Сільський вісник», «Волинські губернські відомості», «Вісник тверезості», «Світ» [2, с.213-214].

Варто зазначити, що в церковній бібліотеці с. Сквородки зберігалася чимало релігійно-етнографічного матеріалу щодо таких народних звичаїв як заручини, хрестини, весілля, збірки пісень і віршів духовного і світського змісту, зокрема й сатиричного плану. Зрозуміло, що при кількості мешканців села в 2719 осіб обох статей (1898 р.) такої бібліотеки не вистачало, однак у цьому плані діяла система взаємовиручки з боку бібліотеки церковнопарафіяльної школи, яка, окрім навчальної літератури (азбуки, букваря, арифметики, читанки, Закону Божого, псалтиря і часослова), поповнювалася книгами історичного і художнього характеру, релігійної спрямованості тощо. Особливо зростала кількість світської літератури з основ агрономії, садівництва, медицини, метеорології. Така співпраця давала чималу користь для ознайомлення селян з релігійною літературою, розширення їх знань щодо природи і людини, походження людини і світу, практичного використання таких знань у сільському побуті, вихованні дітей.

Вищі духовні інстанції, розуміючи це, зобов'язували парафіяльних священників і вірян щороку поповнювати новими книгами церковні і шкільні бібліотеки, а в церковній пресі стали публікувати зразкові каталоги дешевих книг, призначених для таких книгозбірень. Для духівництва в другій половині XIX ст. настільною книгою став часопис «Керівництво для сільських пастирів», в якому постійно друкувались статті і матеріали, корисні поради з майже усіх галузей знань, а найбільше з медицини (враховуючи часті епідемії віспи, кору, дифтерії тощо), агрономії, взагалі сільськогосподарських знань, будівництва, боротьби з пияцтвом, облаштувань нових кладовищ. Як приклад, може навести такий факт: у другій половині XIX ст. священників парафій, зокрема й в Сквородській волості, зобов'язували брати участь у розведенні картоплі, подавати селянам приклад її вирощування і використання [14, арк.3-11].

В кінці XIX ст. розпорядження синодальної Училищної ради регулярно визначали порядок облаштування та роботи таких бібліотек, ведення каталогів, способи впливу і приваблення читачів, взаємодію з церковними бібліотеками і священнослужителями. Організаційні заходи супроводжувались практичною підтримкою. Починаючи з 1894 р. у розпорядження синодальної Училищної ради стали надходити чималі суми для забезпечення шкільних бібліотек книгами. Це давало змогу надсилати на місця цілі книжкові комплекти. Якщо, наприклад, у 1898 р. для 5 тис. бібліотек імперії, зокрема й на Поділля і Волинь, було надіслано 125 тис. книг, то наступного – 400 тис. (при цьому бібліотеки забезпе-

чувались й з місцевих джерел). Протягом наступних десяти років фонди шкільних бібліотек зросли втричі. Необхідно врахувати й те, що такі книгозбірні поступово ставали осередками не тільки шкільного, а й громадського життя, виконували необхідну для імперії соціальну функцію [15, с.290-292].

Якщо в церковному архіві с. Кузьмин Староколятинівського повіту (церква Різдва Пресвятої Богородиці) зберігалися із середини XVII ст. аналогічні сквородівським книги, відомості, звіти, інформації, інші документи, то в церковній бібліотеці за описом зберігалися такі книги, як «Священна історія...» протоієрея О. Соколова, «Земне життя Господа нашого Ісуса Христа. Загальнонародні бесіди» протоієрея Є. Попова, «Земне життя Пресвятої Богородиці і опис її чудодійних ікон» Софії Снесоревої, «Позабогослужбові бесіди пастиря з прихожанами» – випуски санкт-петербурзького єпархіального братства, «Історія православної церкви до початку поділу церков», видавництво К.П. Победоносцева, «Оповідання із історії християнської церкви» Г.М. Бахметєєвої, «Житіє святих із 480 зображеннями Софії Деступис», «Св. Димитрій Ростовський і його вибрані твори» вид. Тузова, «Подорож по св. руським місцям» О.М. Муравйова, ілюстрований журнал «Недільний день» та інша богослужбова богословська література [2, с.324-325].

Серед книг, які були в церковній бібліотеці, зберігалися й екземпляри наукового характеру: «Довідковий і пояснювальний словник до Нового Завіту» Гільдебрандта; «Тлумачне Євангеліє і Тлумачний Апостол» єпископа Михайла; «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа» архієпископа Інокентія; «Життя Господа нашого Ісуса Христа» священника Т. Буткевича; у перекладі О.П. Лопухіна твори Ф.В. Фаррара «Життя Ісуса Христа», «Життя і діяння Апостола Павла», «Перші дні християнства», «Життя і діяння св. Отців і вчителів церкви» і «На зорі християнства, або сцени із часів Нерона»; «Св. Земля і Біблія» К. Гейки; «Священний літопис перших днів світу і людства...» Г. Властова; «Літопис церковних подій і світських, які роз'яснюють церковні» архімандрита Арсенія; «Житіє Святих, шанованих православною церквою» архієпископа Філарета; «Досвід правосл. догматич. Богослов'я» єпископа Сильвестра та ін., всього в церковній бібліотеці було біля 150 книг [2, с.325].

Враховуючи наявність 2 церковних шкіл, а при них бібліотек, та виходячи з того, що в Кузьмині проживало 1899 року 2289 осіб обох статей, розуміємо, що наявної літератури було недостатньо для бажаючих її прочитати, тому з кінця XIX ст. тут також пройшли позитивні зміни щодо наповнюваності церковної і шкільних бібліотек, посилення соціальної функції друкованих видань у вихованні в імперському дусі підрастаючого покоління і їх батьків [2, с.325-326].

Цікава і найбільша за кількістю книг була церковна бібліотека в містечку Волочиськ (2887 мешканців) при церкві Покрови Пресвятої Богородиці. Там нарахувалося 472 книги і брошури 228 назв, із них: Святого Письма – 4, богослужбових книг – 37, апологетичних – 13, морально-етичних – 64, літургійно-канонічних – 14, церковно-історичних – 49, духовно-періодичних видань – 12, з природознавства – 8, із словесності – 9, екзегетичних – 9 та ін. [2, с.565].

У с. Ладиги при церкві Різдва Пресвятої Богородиці також був стандартний набір документів у церковному архіві і майже 30 богослужбових книг і більше 100 творів, збірників проповідей видатних російських проповідників, а також книг полемічного характеру, духовно-моральної спрямованості, брошури історичного напрямку, зокрема й інформаційно-довідкового змісту, наприклад, цінне видання П. Гільдебранта «Довідковий і пояснювальний словник до Нового Завіту» тощо [2, с.355].

У багатьох парафіях церковні архіви відповідали вимогам часу, а в церковних бібліотеках в основному зберігалися такі священно-богослужбові книги як

Євангелія, Апостол, Трєбники, Трїод, Октоїх, Ірмологїон, Служєбник, Часослов, Акафістник, Ірмолой (нотний), Четї-Мїнеї, Псалтир, молитовні спїви, Божєстєнна Літургїя, Бїблїя, Екгїнїї (сс. Дубищї, Глїбки, Волиця-Ютко, Чєпєлївка, Базалїя, Грїценки, Гальчїнцї, Вєлїка Клїтна, Колєсєць, Лїутарївка, Ординцї, Сорокодуби, Тєрешки, Авратин, Зозулїнцї-Вєлїкї, Ожїгївцї, Писарївка, Порохнїя, Рїабїївка та ін.).

Таким чином у Старокостянтинївському повіті бїльшїсть православних церков мали значні архївні матерїали, що стосувались не тїльки церковних справ, а й вїдображали суспїльне і духовне життя мешканцїв краю. Цьому ж слугували церковні бїбліотєки та книгозбїрні церковнопарафіяльних шкїл. Зрозумїло, що обмежений обсяг статтї не дає можливостї вивчити і проаналїзувати історичні документи архївїв і бїбліотєк католицьких костьолїв, єврейських сїнагог, протєстантських будинкїв молитви, старообрядницьких церков, лютеранських кїрх, а також аналогїчних закладїв архїерейських домїв, монастирїв, духовних семїнарїй та училищ, церковних дїячїв. Все це плануєтьєся зроби́ти в наступних наукових розвїдках.

Матерїали статтї можна використовувати в курсах релїгїєзнавства, історїї України, історичного і релїгїйного краєзнавства, історїї української культури, бїбліотєкознавства, архївознавства, у рїзноманїтних виховних заходах, в недїльних школах.

Список використаних джерел:

1. Лисий А. Нариси історїї Подільської (Вїнницько-Брацлавської) Єпархїї. 1795-1995 / А. Лисий. – Вїнниця : Вїн. Єпарх. управлїння УПЦ, 1995. – 120 с.
2. Теодорович Н.И. Вольнь в описаниях городов, местечек и сїл в церковно-историческом, географическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходо́в Вольнской епархии / Н.И. Теодорович. – Почаєв : Тип. Почаєво-Успенской Лавры, 1899. – Т.IV: Староконстантиновский уезд – 928 с.
3. Блажевич Ю.І. Становище парафіяльного духовенства Подільської православної єпархїї в умовах інкорпораційної полїтики російського самодержавства (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Ю.І. Блажевич // Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки / [редкол.: В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 4: На пошану профєсора А.О. Копилова. – С. 429-442.
4. Державний архїв Хмельницької областї, ф.315, оп.1, спр.340, 365 арк.
5. Там само, спр.294, 51 арк.
6. Там само, спр.295. – 4 арк.
7. Там само, ф.739, оп.1, спр.91, 23 арк.
8. Там само, ф.592, оп.1, 2, спр.2, 234 арк.
9. Там само, ф.739, оп.1, спр.13, 21 арк.
10. Центральний державний історичний архїв України у м. Києві, ф.442, оп.1, спр.3053, 6 арк.
11. Там само, оп.35, спр.561, 11 арк.
12. Державний архїв Хмельницької областї, ф.315, оп.1, спр.443, 3 арк.
13. Сельский пастырь в роли мирового судьи // Руководство для сельских пастырей. – 1886. – №50. – С. 445-446.
14. Державний архїв Хмельницької областї, ф.739, оп.1, спр.123, 12 арк.
15. Перєрва В.С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): забутий свїт / В.С. Перєрва. – Біла Церква : Пшонкївський О.В., 2014. – 576 с.
16. Уляновський В.І. Церковні архїви України: проблеми реконструкції та джерелознавчої класифїкації / В.І. Уляновський // Українське архївознавство: історія, сучасний стан та перспективи : наук. доп. всеукр. конф. (Київ, 19-20 листоп. 1996 р.). – К. : Гол. арх. управл. при КМУ, 1996. – Ч. I. – С. 124-129.

The article is based on archival and documentary materials, publications, periodicals, scientific historical research and highlights the role and place of church archives and libraries in spiritual and religious life of the inhabitants of Starokostyantyniv County at the end of XVIII – early XX century, their collection and intercalations with school libraries on religious education of the young generation. The article also provides the description of archival materials and a list of spiritual and religious literature and emphasizes its importance in the spiritual life of the county's population.

Key words: Podillya, Starokostyantynivschyna, church archives, church libraries, religious literature, descriptions of parishes and churches, rituals and traditions.

Отримано: 18.01.2015

УДК 028.5(477.43/.44)«18/19»

Т. Р. Карова,
м. Вінниця

ДИТЯЧЕ ЧИТАННЯ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ПРОБЛЕМА ДОСТУПНОСТІ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ НИЗІВ

На прикладі Подільської губернії показано, до яких типів бібліотек мали доступ діти з соціальних низів і яку літературу (релігійну чи світську) вони могли отримати. Доведено, що діти склали основу активної читачької аудиторії бібліотек. Указано на упуцєні імперською державою можливості акультурації місцевого населення за рахунок розвитку читання серед підростаючого покоління.

Ключові слова: дитяче читання, читачька аудиторія, бібліотека, Подільська губернія.

У ХІХ ст. з оформленням ідеї про окремішність дитячої культури закономірно оформилися дитяча література та дитяче читання, що розвивалися під впливом дорослих. З того часу дитяче читання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. знаходиться в полі зору вітчизняних науковців (Х. Алчевської [1], С. Русової [29], Л. Хавкіної [33], М. Зніщенка [11], Л. Кіліченко [14], Г. Погребняк [25], П. Рогової [28] тощо), які традиційно досліджують напрямки, зміст, форми та організаційні основи керівництва читанням і пропаганди книги серед дітей, а також коло читачьких інтересів дітей, причому переважно забезпечених кіл. Така саме практика притаманна студіюванню дитячого читання російськими колегами [35]. Втім проблема доступності друкованої продукції для дітей з соціальних низів ніким спеціально не розглядалася, лише у публіцистиці на це постійно звертали увагу. Мета даної публікації охарактеризувати ступінь доступності читання для дітей з соціальних низів на прикладі Подільської губернії досліджуваного періоду.

Специфіка розвитку дитячої літератури в Російській імперії полягала в тому, що спочатку масово почали друкуватися дитячі журнали, і тільки згодом поширився випуск дитячої книги [2, с.24-29]. Уже у 1870-х рр. сучасники зазначали, що в країні існує своя дитяча література, і книги вітчизняних авторів переважають перекладну літературу [5]. Випуск дитячої літератури став не просто систематичним, видавці вже застосовували вікову стратифікацію видань для дітей від 6 до 8, від 8 до 10 років та для дітей старшого віку [3]. Реагуючи на попит, вони намагалися випускати продукцію для покупців з різними фінансовими можливостями.